

KRYSTIAN HEFFNER

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

EWOLUCJA ZRÓŻNICOWANIA POZIOMU ROZWOJU REGIONÓW W POLSCE A POTRZEBA POLITYKI SPÓJNOŚCI

Abstract: Evolution of Differentiation in Economic Growth of Regions in Poland and the Continuity of Cohesion Policy. The paper is an effort to prove that processes deepening diversity of social and economic development level in Poland occur. The development distance is loosed by regions (*województwo*) without big urban agglomerations (regions lying in between metropolitan agglomerations, inter-metropolitan regions). Cohesion policy gives not unambiguous consequences admittedly, but it is still an effective tool for balancing effects of progressive concentration of economic development in metropolitan regions. It is a real way to compensate a regions level of social and economic development, particularly those who have slower pace of development, as well.

In Poland socio-economic activity is accumulated in the metropolitan regions, particularly in their urban centres surroundings and, distinct from Western European urban agglomerations there are concentrated profitable results of metropolisation. The wash out of economic resources from regional and inter-regional environment of metropolis is gradually transformed such areas to intra-regional peripheries. Rationally run cohesion policy “reducing” tenses leads to polarisation and peripherality of regions. Unfortunately, even such policy is aimed to peripheral regions; it is fared under continuous pressure of initiatives including those structures to the systems of metropolis influence.

The strategic intervention in inter-metropolitan regions makes possible to make ventures strengthening development of their urban centres. They are characterised an unused and gradually wasted development potential and externally “drained” resources of competitiveness. Just those regions requires external assistance and inter-metropolitan regions development programs must lead to sustained reinforcement of internal economic and social structure and arouse endogenous growth.

Wprowadzenie

W opracowaniu przedyskutowano kwestię celów europejskiej polityki spójności w kontekście realizowanych kierunków rozwoju regionalnego w Polsce, zwraca-

jąc uwagę na utrzymywanie się trendu do wzrostu wewnętrznych różnic w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych regionów. Przy podobnym wsparciu zewnętrznym, struktury silniejsze gospodarczo i większe, lepiej wykorzystują te dodatkowe możliwości, przejmując jednocześnie dużą część korzyści z gospodarczych przewag wynikających z procesu aglomeracji i efektów skali.

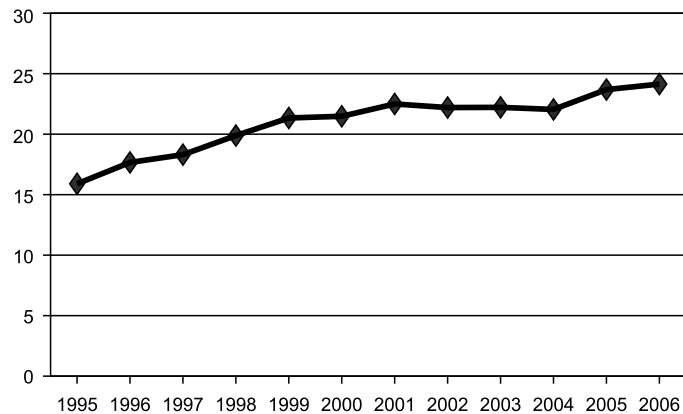
Dyskusja nad kierunkami rozwoju regionów wiąże się bezpośrednio z prowadzoną w Unii Europejskiej polityką spójności. W ogólnym ujęciu polega ona na wspieraniu wszechstronnego i harmonijnego rozwoju całej struktury, a zwłaszcza na zmniejszaniu różnic w poziomie rozwoju gospodarczego między najlepiej i najsłabiej rozwiniętymi regionami europejskimi. Trzy główne cele tej polityki to **konwergencja, konkurencyjność regionalna i zatrudnienie** oraz **europejska współpraca terytorialna**. Pierwszy jest zorientowany na regiony o niskim poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego i akcentuje ich wzrost gospodarczy oraz tworzenie nowych miejsc pracy (ponad $\frac{3}{4}$ środków polityki spójności). Drugi łączy się z wdrażaniem Strategii Lizbońskiej (tzn. głównie implementacją gospodarki opartej na wiedzy, ok. $\frac{1}{5}$ środków) i przesuwania aktywności z przedsięwzięć restrukturyzacyjnych na wzmocnienie konkurencyjności regionów. W kontekście wcześniejszych celów polityki regionalnej Unii Europejskiej istotną zmianą jest rozszerzenie grupy beneficjentów na wszystkie struktury przestrzenne. Trzecim celem jest kontynuacja wsparcia dla współpracy transgranicznej, ponadnarodowej i międzyregionalnej (4% środków).

Ogólnie, europejska polityka spójności jest zdecydowanie nastawiona na rozwiązywanie problemów konwergencyjnych. W odniesieniu do Polski oznacza to przyspieszenie i zintensyfikowanie procesów wzrostu gospodarczego i rozwoju w regionach słabiej rozwiniętych. Taka polityka powinna skutkować stopniowym zmniejszaniem się zróżnicowania rozwoju gospodarczego w skali regionalnej, jednak w okresie transformacji i po wejściu Polski do Unii Europejskiej różnice w poziomie rozwoju regionów wzrastają¹. Ujawniają się one zarówno w układzie tradycyjnym, a więc lepiej rozwijających się województwach zachodnich i centralnych oraz zapóźnionych województwach wschodnich, jak i w podziale na szybciej rosnące regiony metropolitalne (z dużymi aglomeracjami miejskimi) i stopniowo tracące dystans rozwojowy regiony międzymetropolitalne (bez metropolii), a także peryferyjne². Wprawdzie w pierwszej dekadzie lat 2000. dystans rozwojowy do regionów europejskich zmniejszył się, ale wewnątrz krajowe różnice w tym zakresie rosły³. W niektórych badaniach wskazuje się na powstawanie podobnych do siebie grup regionów, które coraz bardziej oddalają się od siebie (konwergencja klubowa), a źródłem rosna-

¹ Por. m.in.: Dziemianowicz *et al.* (2009); Gawlikowska-Hueckel (2003).

² Na przykład Gorzelak (2009), s. 12-34; Herbst (2008). Por. też opracowanie: Karpio *et al.* (2006), w którym „stabilną” grupę regionów najsłabszych w Polsce tworzy 6 województw (lubelskie, opolskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie).

³ Jakkolwiek na poziomie regionalnym i intraregionalnym nie można mówić o zbliżaniu się poziomu rozwoju, to w skali lokalnej, w wielu przypadkach zachodzi proces konwergencji, zob. więcej Kusideł (2011).

Ryc. 1. Zmiany w zróżnicowaniu regionalnym poziomu rozwoju gospodarczego w Polsce (współczynnik zmienności w %)
Źródło: Dziemianowicz *et al.* (2009).

cego zróżnicowania są odmienne poziomy wyposażenia infrastrukturalnego, efekty aglomeracji, różnice w kapitale ludzkim pogłębiane przez migracje⁴.

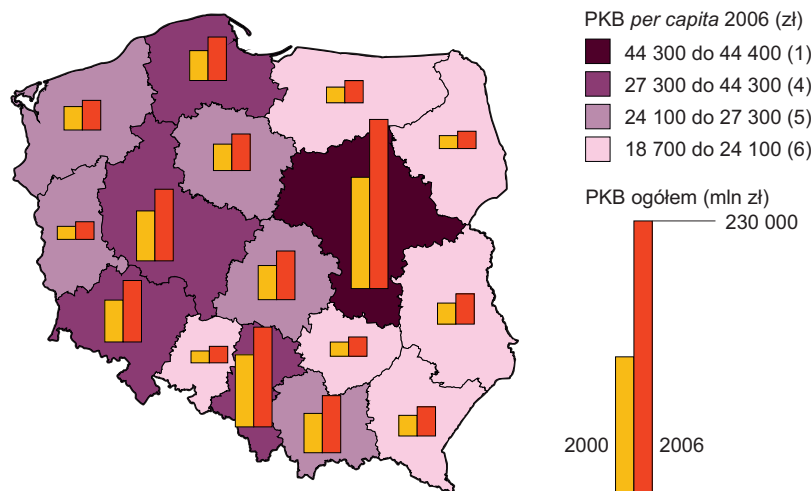
Wprawdzie polityka spójności jest kontynuowana, jednak liczne dokumenty określające cele i strategie działania podmiotów publicznych w przestrzeni Polski, „spychają” ją na drugi plan, wyznaczając nowe zadania w rozwoju regionalnym (wzmacnianie konkurencyjności regionów i mechanizmów konkurencji, koncentracja interwencji publicznej, wykorzystanie endogenicznych potencjałów regionów i in.)⁵ i nadając im wyraźne, terytorialne ukierunkowanie (m.in. polityka wobec obszarów wiejskich i polityka miejska).

Ogólnie, na układ wzrastających zróżnicowań regionalnych nakłada się politykę wzmacniania lepiej rozwiniętych regionów, a w szczególności ich centrów o funkcjach metropolitalnych (polaryzacja służąca poprawie konkurencyjności) rezygnując z większości atrybutów modelu redystrybucyjnego (spójność). Polityka wyrównywania poziomu rozwoju, której beneficjentami są głównie regiony peryferyjne i między-metropolitalne, jest zastępowana propozycjami pośredniej redystrybucji czynników rozwoju przez zlokalizowane zewnętrznie metropolie (dyfuzja).

W takich warunkach regiony pozbawione dużych centrów metropolitalnych, z polityki polaryzacji nie korzystają, natomiast do dyfuzji rozwoju z zewnętrznych metropolii nie dochodzi. Odwrotnie, te ostatnie czerpią z regionów słabiej rozwiniętych zarówno zasoby, jak i przechwytyują czynniki przyspieszające rozwój (np. inwestycje zagraniczne, popyt na handel i usługi, wysoko kwalifikowane kadry, miejsca pracy, młodzież, prestiżowe inwestycje publiczne, przedsięwzięcia kulturalne itd.). Skutkiem takiej polityki

⁴ Por. Dańska-Borsiak (2011).

⁵ *Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015; Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013; Krajowa Strategia...* (2009).

Ryc. 2. Poziom PKB według województw w latach 2000-2006
 Źródło: Opracowanie MRR, na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS.

(w klasycznym modelu niekorzyści peryferyjnego położenia) może być tylko dalszy, przyspieszony wzrost zróżnicowania poziomu rozwoju gospodarczego, a co za tym idzie również społecznego, w układzie regionalnym Polski (zob. ryc. 1 i 2). Również oddziaływanie funduszy zewnętrznych na kierunek zmian w strukturach regionalnych (dążenie do konwergencji na poziomie województw) wydaje się być przeszacowany⁶.

W efekcie polityka spójności zamiast prowadzić w kierunku zmniejszania się różnic międzyregionalnych w poziomie rozwoju gospodarczego, *de facto* wzmacnia trendy dywergencyjne kontrastując układ regionalny.

1. Polityka rozwoju regionalnego w Polsce a europejska polityka spójności

Okres, który nastąpił po 1990 r. w Europie charakteryzuje się ścieraniem dwóch trendów w procesach rozwoju regionalnego – wzrost zróżnicowania między regionami, szczególnie w skali ogólnoeuropejskiej (dywergencja), ale też zmniejszanie się różnic rozwojowych między regionami w skali krajów (konwergencja). Pierwsza tendencja ma do pewnego stopnia naturalny charakter, bowiem wzrost gospodarczy koncentruje się głównie w metropoliach i ich obszarach metropolitalnych, natomiast regiony pozbawione centrów typu metropolitalnego lub położone w obszarach peryferyjnych (często i jedno i drugie), stały się bezpośrednim celem europejskiej polityki regionalnej, nastawionej, aż po lata 2000, na realizację celów konwergencyjnych (uruchamianie mechanizmów redystrybucji rozwoju).

⁶ Zob. Modranka (2011), s. 59-73.

Przyczyny utrzymywania się, a nawet wzrostu, różnic w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów są zróżnicowane. Tkwią jednak przede wszystkim w osłabiającym się potencjale demograficznym (odpływ ludności, pogarszanie się wskaźników demograficznych), braku wykształconych ośrodków z funkcjami metropolitalnymi (niekoniecznie metropolie), słabszej urbanizacji, gorszej dostępności komunikacyjnej i transportowej, relatywnie niskim kapitale ludzkim i społecznym, słabych trendach innowacyjnych, niskim poziomie przedsiębiorczości, niedostosowaniu i zapóźnieniu technologicznym i in.). Polityka spójności UE oparta na redystrybucji, nie równoważy negatywnych, opóźniających wzrost regionów zjawisk, ale zupełne odejście od niej może tylko wzmocnić tendencje różnicujące poziom rozwoju gospodarczego w krajach europejskich.

Badania nad kierunkiem zmian w poziomie rozwoju polskich regionów wskazują, że zróżnicowania regionalne w Polsce będą nadal rosły, a proces narastania różnic jest w największym stopniu powiązany z prowadzeniem polityki wzmocniającej polaryzację⁷. W założeniach programowych ma się łączyć z postępującą równoległą, wyrównującą dyfuzją rozwoju⁸. W okresie transformacji Polski układ regionalny różnicuje się pod względem gospodarczym i społecznym przede wszystkim na osi obszary metropolitalne – pozametropolitalne. Regiony z metropoliami lub ośrodkami z funkcjami metropolitalnymi stopniowo stają się głównymi beneficjentami szybkiego rozwoju gospodarczego Polski⁹. Korzyści gospodarcze i powiązane z nimi społeczno-polityczne, koncentrują się w samych ośrodkach typu metropolitalnego i w relatywnie wąskich strefach ich bezpośredniego oddziaływania, nie przenoszą się nawet w wewnątrzregionalne peryferia, prawie zupełnie nie aktywizując ich struktur (zob. ryc. 3 i 4).

Pożytki ujawniają się m.in. w niskim poziomie bezrobocia, wysokim poziomie przedsiębiorczości, dobrym stanie infrastruktury technicznej i transportowej, a co za tym idzie zdecydowanie lepszej dostępności, inwestycjach zagranicznych, skupianiu się inwestycji sektora publicznego, a także koncentracji usług wyższego rzędu¹⁰.

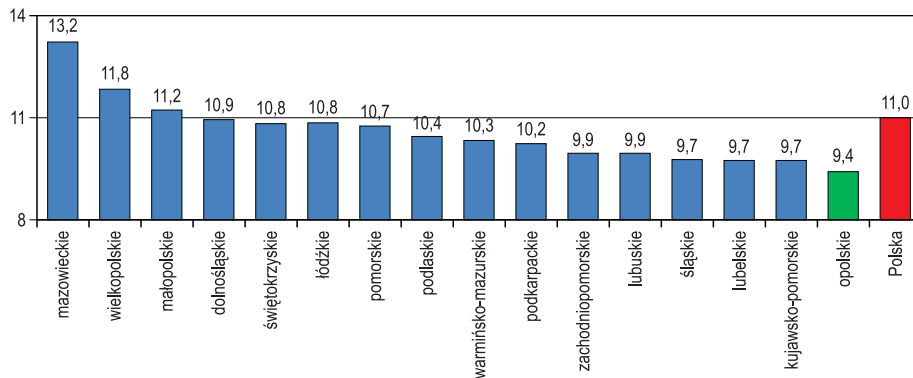
W regionach metropolitalnych w Polsce zachodzi zjawisko kumulowania się działalności społeczno-gospodarczej wokół ich centrów oraz zmniejszania jej intensywności w miarę oddalania się. Rzeczywisty zasięg korzystnego oddziaływania metropolii w Polsce jest raczej niewielki i nie przekracza 20-30 km (dla Warszawy – 40-50 km). W odróżnieniu od wielu dużych miast zachodnioeuropejskich, korzystne efekty metropolizacji sprowadzają się do ośrodka metropolitalnego i jego strefy podmiejskiej oraz bezpośredniego zaplecza. W dalszym otoczeniu regionalnym charakterystyczny staje się syndrom wypłukiwania zasobów (skokowy wzrost bezrobocia, znaczny spadek liczby podmiotów gospodarczych, ujemny bilans migracyjny)

⁷ Na przykład Heffner (2010), s. 163-184.

⁸ Na przykład Herbst (2008).

⁹ Zob. m.in. Domański (2008), s. 135-143.

¹⁰ Por. np. Dignan (1995), s. 64-95; Krugman, Venables (1990).

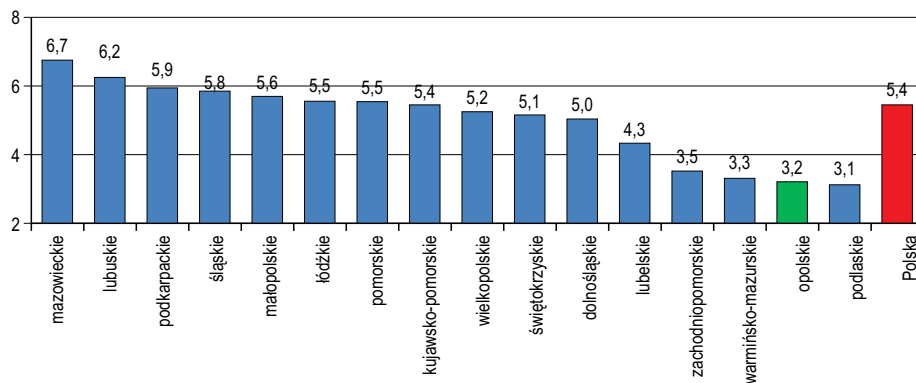

Ryc. 3. Średnioroczna stopa wzrostu produktu krajowego brutto w Polsce według województw w latach 1995-2008 (w %, według cen bieżących)

Źródło: Opracowanie Departament Rozwoju Regionalnego, Urząd Marszałkowski Woj. Opolskiego, Opole 2011, na podstawie danych GUS (ryc. 3-6).

i tworzenia się wewnątrzregionalnych peryferii. Relatywnie niewielka odległość nie jest jednoznaczna z dobrą dostępnością, trudno też mówić o zjawisku konwergencji¹¹. Analogiczny typ eksploatacyjnych relacji metropolii z otoczeniem regionalnym (wewnątrzregionalne peryferia i sąsiadujące regiony) zidentyfikowano wielokrotnie w badaniach nad źródłami utrzymywania się nierówności w poziomie i tempie rozwoju gospodarczego europejskich regionów¹². Polityka regionalna, nastawiona na zmniejszanie dysproporcji między regionami metropolitalnymi i regionami pozostałymi, jest w jakimś stopniu próbą reakcji na to zjawisko.

Jak można sądzić, w kolejnych okresach programowania Unii Europejskiej, tendencja do szybszego wzrostu gospodarczego i umacniania pozycji obszarów metro-

Ryc. 4. Średnioroczna stopa wzrostu produktu krajowego brutto w Polsce według województw w latach 2003-2008 (w %, według cen stałych)

¹¹ Korenik (2008), s. 155-161.

¹² Na przykład Keeble *et al.* (1988); Maretzke (2006), s. 473-484; Seers (1979).

politalnych, w porównaniu do innych regionów (międzypolitalnych, obszarów pozapolitalnych i peryferyjnych), mimo kontynuacji polityki spójności – będzie trwała¹³. Główne czynniki, stanowiące o przewadze wielkich miast i ich regionów nad innymi regionami, nie tracą na znaczeniu, trudno więc oczekiwać, aby dystans między obszarami metropolitalnymi a pozapolitalnymi w zakresie pozycji rynkowej, kapitału ludzkiego i dostępności znacznie zmalał. Nie zmniejsza się również zdolność metropolii do przyciągania i zatrzymania wykształconych, przedsiębiorczych i młodych kadr, przede wszystkim ze swojego bliższego i dalszego zaplecza¹⁴ (ryc. 5).

W świetle dokumentów strategicznych, odnoszących się do rozwoju regionalnego¹⁵, jego głównym celem jest podniesienie poziomu i jakości życia mieszkańców Polski. Wyróżniono sześć głównych priorytetów, akcentujących konieczność pogodzenia jednoczesnego wzrostu konkurencyjności regionów i polityki spójności w ujęciu społeczno-gospodarczym i przestrzennym. Głównym „motorem” wysokiego i trwałego wzrostu gospodarczego ma być wykorzystanie potencjału endogenicznego regionów¹⁶. Drugi priorytet to pobudzanie wzrostu konkurencyjności i innowacyjności gospodarki przez podnoszenie poziomu technologicznego, inwestycje oraz związk-

Wyszczególnienie		Poziom rozwój gospodarczy mierzony PKB <i>per capita</i> w 1999 r.	
		niższy od średniej	wyższy od średniej
Średnioroczny wzrost PKB w latach 1998-2008 (według cen bieżących)	wyższy od średniej	łódzkie świętokrzyskie małopolskie <i>regiony pozostające w tyle, ale dynamicznie rozwijające się</i>	mazowieckie dolnośląskie wielkopolskie <i>regiony bogate i dynamicznie rozwijające się</i>
	niższy od średniej	warmińsko-mazurskie lubuskie kujawsko-pomorskie opolskie podkarpackie podlaskie lubelskie <i>regiony z niekorzystną sytuacją wyjściową i wolnym tempem rozwoju</i>	pomorskie śląskie zachodniopomorskie <i>regiony bogate, ale rozwijające się wolniej niż pozostałe</i>

Ryc. 5. Typologia regionów ze względu na poziom i tempo rozwoju gospodarczego w latach 1998-2008

¹³ Herbst (2008); Parysek (2008), s. 29-48.

¹⁴ Gorzelak, Smętkowski (2005).

¹⁵ Między innymi.: *Krajowa Strategia...* (2009).

¹⁶ Na konieczność wspomagania endogenicznego rozwoju regionów wielokrotnie, jeszcze w latach 80. i 90. zwracano uwagę w badaniach europejskich: Copus (1999), s. 11-15; Maillat (1996), s. 112-131; Martin (1999), s. 85-105.

szenie nakładów w sferze badań i rozwoju, w mniejszym stopniu przez poprawę produktywności przedsiębiorstw. Także stawianie na rozwój infrastruktury technicznej jest zdecydowanie nakierowane na wzrost konkurencyjności kraju, co oznacza pierwszoplanową rolę strategicznych inwestycji ułatwiających powiązania międzynarodowe i poprawiających dostępność zewnętrzną. Podobnie, zatrudnienie jest czynnikiem wzrostu gospodarczego i konkurencyjności kraju, oraz jedną z ważniejszych składowych jakości życia (wysokiej jakości miejsca pracy, zwłaszcza w sektorze usług i wzrostu aktywności zawodowej). Natomiast na obszarach wiejskich chodzi o lepsze programowanie i wykorzystanie środków zagranicznych¹⁷.

Można przyjąć, że polityka regionalna w Polsce koncentruje się na problemach związanych z szeroko rozumianym wzrostem konkurencyjności regionów, a w szczególności na pobudzaniu ich głównych centrów, chociaż jej podłożem i przesłaniem jest, bazująca na europejskich środkach, polityka spójności. Prowadzone analizy wskaźnikowe pokazują, że ośrodki metropolitalne w znacznym stopniu same wywołują wzrost gospodarczy, co nie oznacza, że polityka spójności ich zupełnie nie dotyczy (choćby problem rosnących wewnątrzregionalnych różnicowań w regionach z metropoliami)¹⁸. Jednocześnie, intensywna polityka pobudzania konkurencyjności w układach regionalnych utrwała, w dłuższej perspektywie, silne trendy różnicujące polskie regiony zarówno pod względem poziomu, jak i tempa wzrostu społeczno-gospodarczego¹⁹.

2. Nowa polityka spójności a endogeniczny potencjał regionów

Jednym z podstawowych zapisów w dokumentach strategicznych dotyczących rozwoju ekonomicznego, społecznego i przestrzennego Polski jest stwierdzenie, że rozwój kraju opiera się na miastach, jako ośrodkach przemian i wzrostu²⁰. Chodzi o metropole, które mają dać możliwość wykorzystania szansy rozwoju, uzyskaną dzięki wejściu w struktury europejskie. Dążenie do spójności terytorialnej (polityka spójności), polega na pełniejszym wykorzystaniu endogenicznego potencjału największych ośrodków miejskich i wzmacnianiu związków między metropoliami i otaczającymi je regionami²¹.

Jakkolwiek pogłębiający się chaos urbanizacyjny i żywiołowość procesów ekspansji zewnętrznej miast obniżają jakość życia mieszkańców i – co nie mniej istotne – warunki obsługi przedsiębiorstw. Jednak w warunkach polskich procesy te objęły

¹⁷ Dziemianowicz *et al.* (2009); *Identyfikacja...* (2009).

¹⁸ Gorzelak (2009), s. 12-34; Markowska-Przybyła (2007), s. 225-233.

¹⁹ Dziemianowicz *et al.* (2009).

²⁰ Między innymi *Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015; Narodowa Strategia Spójności...* (2009); *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, MRiR.

²¹ *Narodowa Strategia Spójności...* (2009).

również miasta średniej wielkości i mniejsze zespoły miejskie. W tej sytuacji dążenie do wzmocnienia potencjałów wewnętrznych i wykorzystania efektów typu *spillover*, pojawiających się przy aplikacji zewnętrznych środków, przynajmniej w centrach regionów (tzw. pozostałe ośrodki wojewódzkie) położonych w strefach między polskimi metropoliami może przynajmniej częściowo zmniejszyć różnicujące skutki postępującej polaryzacji przestrzennej rozwoju²².

Prowadzona w latach 2000. polityka rozwoju regionalnego skłania się w stronę realizacji trzech zasadniczych celów strategicznych, z których tylko jeden nie wiąże się bezpośrednio ze wzmacnianiem układów metropolitalnych (pośrednio wszystkie):

- inwestowanie w tzw. metropolitalne lokomotywy wzrostu;
- integracja obszarów metropolitalnych z ośrodkami subregionalnymi (np. Warszawa – Siedlce);
- wyraźnie ukierunkowana pomoc dla regionów peryferyjnych (edukacja, wsparcie dla endogenicznych czynników rozwoju i inicjatyw typu sieciowego, poprawa dostępności *via* dobrze rozwinięte regiony)²³.

Ustanowienie w skali kraju zaledwie kilku ośrodków, gdzie koncentrują się przedsięwzięcia stymulujące wzrost gospodarczy i rozwój społeczny, skutkuje wprawdzie przyspieszeniem tych procesów oraz istotną poprawą ich konkurencyjności w układzie zewnętrznym (europejskim, globalnym)²⁴, jednak efektem wtórnym jest pogłębiający się – i tak już wyraźny, podział na szybko rozwijające się obszary typu metropolitalnego i peryferia (obszary pozametropolitalne, zespoły miejskie średniej wielkości i regiony międzymetropolitalne). **W warunkach polskich, polityka przyspieszania wzrostu ośrodków typu metropolitalnego i wykorzystanie procesów dyfuzji rozwoju do układów zewnętrznych, pozametropolitalnych, aby pośrednio indukować ich wzrost – jest inicjatywą przedwczesną.** Istniejący układ gospodarczo-przestrzenny jest efektem głębokich i szybkich zmian ustrojowych i ekonomiczno-społecznych oraz cywilizacyjnych. W tworzeniu rozwoju polskich aglomeracji miejskich nie do końca można korzystać z licznych modeli wypracowanych dla polityki regionalnej krajów wysoko rozwiniętych (Unii Europejskiej 12. lub 15. państw), gdzie m.in. obecne zmiany jakościowe występujące w strukturze społeczno-gospodarczej metropolii i regionów, poprzedzone były długą ewolucją form i metod gospodarowania przestrzenią²⁵.

Postępujący proces integracji europejskiej pobudza do silniejszej specjalizacji gospodarczej aktywności regionalnej. Narastanie struktur typu sieciowego łączy firmy i ludzi z tymi, którzy dysponują szczególną wiedzą i umiejętnościami, zwykle ulokowanymi w dużych ośrodkach miejskich. Istnieje niebezpieczeństwo, że tego

²² Por. Bański (2007), s. 45-79; zob. też Martin, Ottaviano (1999), s. 281-302.

²³ Zob. Herbst (2008); Węclawowicz *et al.* (2006).

²⁴ Na przykład koncepcje działań i przedsięwzięć w ramach tzw. gospodarki opartej na wiedzy: por. Chojnicki, Czyż (2008), s. 74-95.

²⁵ Korenik (2008), s. 155-161.

typu procesy prowadzą w kierunku spolaryzowanej Europy, w której niektóre regiony „kipią” aktywnością, gdy inne zamierają. Z kolejnych raportów monitorujących europejską integrację wynika jednak, że procesy polaryzacji nie są nieuniknione, a wzrost i spójność gospodarcza niekoniecznie są trendami sprzecznymi, jeśli tylko błędna polityka regionalna ich nie wykreuje. W prowadzonej racjonalnie polityce rozwoju regionalnego kohezja i wzrost gospodarczy uzupełniają się²⁶.

W tworzącym się nowym układzie przestrzennym Polski, **regiony z aglomeracjami średniej wielkości zdecydowanie tracą dystans rozwojowy**, coraz bardziej nie nadążając z tworzeniem warunków, wystarczających do transmisji czynników rozwoju z obszarów metropolitalnych. Dyfuzja wzrostu gospodarczego, która nie następuje, utrwala procesy stagnacyjne w gospodarce i negatywne zjawiska społeczne w regionach międzymetropolitalnych, przyspieszając ich peryferyzację, a także osłabia zdolność racjonalnego przyjmowania wsparcia zewnętrznego, co w konsekwencji istotnie oddziałuje na rozwój kraju²⁷.

Tego typu dychotomia bezpośrednio prowadzi do pogłębiającego się zróżnicowania poziomu rozwoju regionów w skali kraju i Unii Europejskiej, a także do zmniejszającej się konkurencyjności obszarów peryferyjnych z mniejszymi zespołami miejskimi²⁸. Jednak realizując europejską zasadę wyrównywania poziomu życia i możliwości rozwojowych, miasta średniej wielkości, centra regionów międzymetropolitalnych lub peryferyjnych – podobnie jak metropolie – **powinny stać się ośrodkami koncentrującymi inicjatywę i przedsięwzięcia przeciwdziałające trendom marginalizującym obszary poza metropoliami.**

3. Regiony międzymetropolitalne i peryferyjne – cele polityki spójności – obszary strategicznej interwencji

W warunkach rosnącej konkurencji między regionami, stworzenie konkretnych instrumentów wspierających rozwój regionów międzymetropolitalnych – mogłyby to być np. specjalne programy dla takich regionów, wspierane finansowo z poziomu centralnego. Należy także podjąć działania, które wyposażą aglomerację opolską w atuty typowe dla generujących wzrost centrów regionalnych.

Nowe strategiczne cele polityki regionalnej państwa²⁹ oraz poszukiwanie czynników optymalizujących wyważenie między *wzrostem konkurencyjności województw i wyrównywaniem szans rozwojowych regionów*, wymagają wskazania rozwiązań niwelujących skutki naturalnej tendencji do koncentracji działalności gospo-

²⁶ Braunerhjelm *et al.* (2000).

²⁷ Por. np. ocenę efektów polityki wsparcia zewnętrznego w Danii: Dall-Schmidt (2008), s. 567-587.

²⁸ Por. m.in.: Hahne, Glatthaar (2008), s. 51-67.

²⁹ *Nowa Koncepcja Polityki Regionalnej...* (2008). Por. też Hausner (2008), s. 274-305.

darczej i związanej z nią postępującej polaryzacji rozwoju. W takim ujęciu konieczne jest uwzględnienie nowych składowych **obszarów strategicznej interwencji**. Tworzą je nie tylko obszary metropolitalne (istniejące i potencjalne), ale i obszary zespołów miejskich (aglomeracje miejskie średniej wielkości).

Jeśli kwestia polskich metropolii i obszarów metropolitalnych – mimo licznych wątpliwości – jest w pewnym stopniu określona (dziewięć istniejących i trzy potencjalne we wschodniej części kraju³⁰), to nie ulega wątpliwości, że wsparcie i nacisk na ich przyspieszony rozwój wywoła efekt pogłębiającej się peryferyzacji obszarów w zewnętrznych strefach oddziaływania ośrodków o cechach metropolii (tego typu zjawiska już są zauważalne w dalszym otoczeniu Wrocławia, Poznania i Łodzi). **Szczególnie zagrożone kumulacją negatywnych efektów skoncentrowanego wzrostu są, i będą w przyszłości – regiony położone między silnymi metropoliami**, opierające swój rozwój na aglomeracjach miejskich średniej wielkości (tzw. **regiony międzymetropolitalne**).

Postępuje w nich intensywny proces ”wyplukiwania” relatywnie skromnych zasobów do względnie bliskich i atrakcyjnych obszarów metropolitalnych (m.in. stopniowe przenoszenie instytucji sektora publicznego zarządzających rozwojem, organizujących i stymulujących życie gospodarcze, koordynujących decyzje polityczne i rozwój społeczny)³¹. Jakkolwiek ich centra (zespoły miejskie) – pomijane w wyborach lokalizacji instytucji ważnych gospodarczo, społecznie i politycznie, pozbawiane wsparcia i siły koncentrującej rozwój – **nie mają możliwości podjęcia roli wzmacniania i przyspieszania procesów rozwojowych regionów międzymetropolitalnych**.

Jak wskazują liczne badania, **postępująca peryferyzacja regionów tego typu – w sensie ekonomiczno-przestrzennym³² – jest rezultatem oddziaływania dwóch charakterystycznych zespołów cech:**

- słabszej dostępności w rozumieniu komunikacyjno-transportowym i organizacyjnym (więcej szczebli pośrednich) oraz
- mniejszym (często zmniejszającym się) znaczeniem gospodarczym i polityczno-społecznym, w porównaniu do obszarów centralnych (metropolitalnych).

Peryferyjność, mierzona czasem dostępu (np. czasem podróży do określonych miejsc w regionie lub czasem osiągnięcia różnych celów z regionu) lub siłą gospodarczego ciężenia do innych centrów, przekłada się na niedogodności lokalizacji. Wynikający

³⁰ W *Zaktualizowanej Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (Gorzela 2008) wyróżniono cztery typy ośrodków o zróżnicowanym znaczeniu dla rozwoju Polski – w układzie międzynarodowym, krajowym i regionalnym. Są dwa typy obszarów metropolitalnych – istniejące: Warszawa, Kraków, Gdańsk, Poznań, Wrocław, Łódź, Katowice, Szczecin, Bydgoszcz-Toruń i potencjalne: Białystok, Lublin i Rzeszów).

³¹ O tego typu negatywnych relacjach i procesach pisano już szeroko w latach 70. i 80. w krajach Unii Europejskiej i poza nią. Np. Brugger; Stuckey (1987), s. 241-254; Kipnis, Swyngedouw (1988), s. 149-158.

³² Dawson (1992), s. 9-20; Heffner (2004), s. 9-20; Keeble *et al.* (1988).

z pogłębiającej się peryferyjności schemat aktywności i oddziaływań skutkuje wieloma negatywnymi czynnikami – wyższymi kosztami zaopatrzenia i montażu, trudniejszym dostępem do rynków, zmniejszającą się przedsiębiorczością i innowacyjnością, zewnętrzną kontrolą warunków produkcji, zewnętrzną koncentracją władz (w pozaregionalnych metropoliach), niedostatkiem konkurencyjności i wieloma innymi³³.

Wszystkie te czynniki w regionach międzymetropolitalnych wzajemnie się wzmocniają – np. wysokie koszty dostępu do lokalnych rynków ograniczają inwestycje, które są niezbędne do podniesienia dostępności do poziomu, charakterystycznego dla obszarów z możliwościami inwestycyjnymi silnych rynków lub pogłębiająca się koncentracja władzy w metropoliach sama wywołuje mniejsze zainteresowanie aktywnością poza nimi (tak polityczną, jak społeczno-kulturalną i gospodarczą).

4. Strategiczna interwencja w regionach międzymetropolitalnych – nowa polityka spójności

Zwykle podkreśla się znaczenie czynników i charakterystyk pozaprzestrzennych – (kapitał ludzki i społeczny, jakość instytucji i zarządzania (*governance*) i in. – w wyznaczaniu dróg sukcesu regionów lub poszukiwaniu sposobów włączania się w impulsy płynące ze stref koncentracji rozwoju. Jednak traktując kwestię peryferyjności jako czynnik głównie geograficzny, w praktyce sprowadza się ją do problemów lokalizacyjnych rozwiązywanych w określonych ramach przez oddziaływania aprzestrzenne. Oznacza to, że **wzorzec centrum-peryferie** (obszary metropolitalne *versus* obszary międzymetropolitalne, pozametropolitalne, peryferyjne) **nie jest definitywny, ale jest systematycznie odtwarzany przez główne siły gospodarcze i społeczno-polityczne**³⁴.

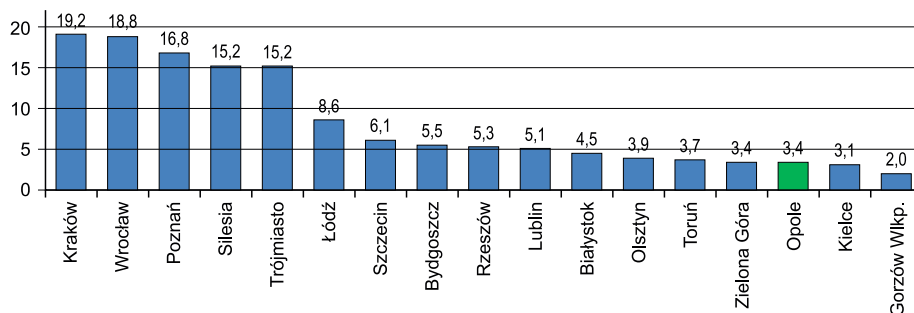
W praktyce, na układy tego typu można oddziaływać przez odpowiednią politykę „osłabiania” **sił prowadzących do peryferyzacji regionów**. Niestety, polityka rozwoju, nawet jeśli jest nakierowana na regiony peryferyjne (np. regiony z relatywnie niskim poziomem dochodów lub PKB, regiony międzymetropolitalne) – to znajduje się pod ciągłą presją inicjatyw włączających struktury regionalne tego typu w układy oddziaływania metropolii³⁵. Ten **nacisk na fundusze** ze szczebla centralnego, generowany w ramach polityki rozwoju, **narasta i ma bezpośredni związek z polityką wspomagającą konkurencyjność regionów, a ta siłą rzeczy koncentruje się w układach metropolitalnych traktowanych jako bieguny wzrostu** (ryc. 6).

W tej sytuacji, **strategiczna interwencja w wytypowanych obszarach międzymetropolitalnych** – prowadzona w ramach kontynuowanej polityki spójności – realizuje dwa główne cele:

³³ Por. prace: Copus (1999), s. 11-15; Krugman, Venables (1990); Puga (2002), s. 373-406.

³⁴ Por. np. Gorzelak (2009), s. 12-34; Hausner (2008), s. 274-305.

³⁵ Na przykład Bański (2007), s. 45-79; Domański (2008), s. 135-143.

Ryc. 6. Wskaźnik siły metropolitalności miast w 2010 r. według Nordea.Metrex (siła metropolitalna Warszawy = 100)

- koncentracji przedsięwzięć wspierających rozwój na grupie ośrodków z funkcjami metropolitalnymi (ale nie metropoliach), charakteryzujących się niewykorzystanym i stopniowo marnotrawionym potencjałem rozwojowym oraz „drenowanym” zewnętrznie zasobem konkurencyjności wymagającym wsparcia zewnętrznego;
- zmniejszenia pogłębiającego się podziału kraju na regiony metropolitalne o rosnącej konkurencyjności i regiony międzymetropolitalne (peryferyjne wewnętrznie) oraz peryferyjne o rosnącym dystansie rozwojowym i słabnącej konkurencyjności.

Jej skutkiem jest przeciwdziałanie występującym efektom zewnętrznym (*spillover externalities* – wiążą się one z ułomnymi rynkami), które sprzyjają polaryzacji rozwoju, wymuszają społecznie nieefektywną alokację inwestycji w wielkich centrach metropolitalnych oraz sprzyjają fragmentacji i wykluczaniu przestrzennemu. W naturalny sposób inwestorzy i konsumenci, poszukując korzyści zewnętrznych, obciążają kosztami społecznymi słabsze ekonomicznie grupy społeczeństwa oraz obszary peryferyjne³⁶. **Dlatego też celem każdej polityki regionalnej powinna być przede wszystkim interwencja w przestrzenne efekty zewnętrzne.** Sposobami interwencji (w tym również z poziomu UE) mogą być przykładowo:

- dofinansowanie budowy elementów infrastruktury drogowej, lotniczej i kolejowej, wydatnie poprawiającej dostępność zespołu miejskiego z regionu i z zewnątrz;
- wspieranie rozwoju wykształconych już funkcji metropolitalnych;
- wzmacnianie funkcji uniwersyteckich i naukowo-badawczych;
- kreowanie i wspomaganie współdziałania sektora wiedzy z gospodarką przez preferowanie inicjatyw przedsiębiorczych i innowacyjnych;
- wzmacnianie i rozbudowa regionalnych systemów transportowych integrujących lokalne rynki pracy;
- wspieranie procesów integracyjnych w strefie pogranicza³⁷.

Polityka strategicznej interwencji musi być nakierowana na **istotne wzmocnienie potencjału i konkurencyjności tych zespołów miejskich, które uzupełniają**

³⁶ Por. Naustdalslid (1983); Weith, Zillmer (2006).

³⁷ Por. Heffner (2007), s. 42-55.

sieć metropolii w strefach peryferyjnych, w szczególności w obszarach między nimi (regiony międzymetropolitalne). Przyspieszenie rozwoju w takich regionach następuje przez ich centra – aglomeracje miejskie średniej wielkości, które posiadają przynajmniej częściowo wykształcone funkcje metropolitalne.

W układzie regionalnym Polski funkcjonują cztery regiony (lubuski, opolski, świętokrzyski, warmińsko-mazurski), których rozwój opiera się na tego typu aglomeracjach miejskich (Opole, Zielona Góra i Gorzów Wlkp., Olsztyn oraz Kielce³⁸). Wykorzystując środki z polityki spójności – skierowane na istotne, z punktu widzenia regionalnych celów rozwoju – mogą „wyrównać” nasilające się trendy polaryzacyjne w przestrzenno-gospodarczej strukturze kraju³⁹. Strategiczna interwencja podjęta w „małych dużych miastach” może uruchomić regionalne potencjały rozwoju oraz wesprzeć zmiany w kierunku innowacyjności i wzrostu konkurencyjności, natomiast niekonieczne prowadzi do powstawania w pełni zrównoważonych funkcjonalnie obszarów.

Tworzenie **przyszłości regionów międzymetropolitalnych** to określenie wizji ich rozwoju i przyszłych funkcji, przede wszystkim ze względu na zróżnicowane możliwości przestrzenne. Z europejskiego punktu widzenia, oznacza to odmienne strategie rozwoju regionalnego. **Przyszła rola regionów tego typu nie może być formułowana tylko w relacji lub zależności od obszarów metropolitalnych lub przez zanikające funkcje uzupełniające.** Ich rola w układach krajowych i europejskich musi mieć odniesienia ponadregionalne i ponadnarodowe (np. współpraca transgraniczna, specjalizacja terytorialna), a szczególnego wzmocnienia wymagają wszelkie aktywności umożliwiające większe wykorzystanie środków europejskiej polityki spójności.

Literatura

- Bański J., 2007, *Koncepcje rozwoju struktury przestrzennej w Polsce – polaryzacja czy równoważenie?* Przegląd Geograficzny, t. 79, nr 1, s. 45-79.
- Braunerhjelm P., Faini R., Norman V., Ruane F., Seabright P., 2000, *Integration and the Regions of Europe: How the Right Policies Can Prevent Polarization*. Centre for Economic Policy Research, London Monitoring European Integration, 10, <http://www.cepr.org/pubs/books/P118.asp>.
- Brugger E. A., Stuckey B., 1987, *Regional Economic Structure and Innovative Behaviour in Switzerland*. Regional Studies, t. 21, nr 3, s. 241-254.
- Chojnicki Z., Czyż T., 2008, *Gospodarka oparta na wiedzy w regionach metropolitalnych i aglomeracjach miejskich w Polsce*, [w:] *Rola polskich aglomeracji wobec wyzwań Strategii Lizbońskiej*, T. Marszał (red.). Studia KPZK PAN, t. 121, Warszawa, s. 74-95.

³⁸ Analogiczny charakter mają jeszcze Rzeszów i Białystok, ale w niektórych krajowych dokumentach strategicznych (np. *Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030*) są one traktowane jako potencjalne metropolie.

³⁹ Podobne koncepcje formułuje się np. w Niemczech: Hahne, Glatthaar (2008), s. 51-67; Weith (2007), s. 218-241.

- Copus A. K., 1999, *Peripherality and Peripherality Indicators*. North. The Journal of Nordregio, t. 10, nr 1, s. 11-15.
- Dall-Schmidt T., 2008, *The Cost of Regional Equity in Denmark: Goal Attainment or Incentive Distortions*. Papers in Regional Science, t. 87, nr 4, s. 567-587.
- Dańska-Borsiak B., 2011, *Konwergencja czy dywergencja polskich województw? Zastosowanie dynamicznych modeli panelowych*, [w:] *Ekonometria przestrzenna i regionalne analizy ekonomiczne*, J. Suchecka (red.). Wyd. UŁ, Łódź, s. 41-54.
- Dawson J., 1992, *Peripheral Cities in the European Community: Challenges, Strategies and Prospects*. Public Policy and Administration, nr 7, s. 9-20.
- Dignan T., 1995, *Regional Disparities and Regional Policy in the European Union*. Oxford Review of Economic Policy, t. 11, s. 64-95.
- Domański B., 2008, *Rozwój polskich metropolii a regiony peryferyjne. Bezpowrotna separacja czy współzależność rozwoju?* [w:] *Rola polskich aglomeracji...*, op. cit., s. 135-143.
- Dziemianowicz W., Łukomska J., Górka A., Pawluczuk M., 2009, *Trendy rozwojowe regionów*. Geoprofit, Warszawa.
- Fujita M., Krugman P., Venables A., 1999, *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Gawlikowska-Hueckel K., 2003, *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej. Konwergencja czy polaryzacja?* Wyd. UGd., Gdańsk.
- Gorzela G., 2008, *Miasto jako przedmiot badań ekonomii*, [w:] *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI w.*, B. Jałowiecki (red.). Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa, s. 89-104.
- Gorzela G., 2009, *Rozwój polskich regionów a polityka spójności Unii Europejskiej*, [w:] *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, G. Gorzela (red.). Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa, s. 12-34.
- Gorzela G., Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gren J., *Reaching the Peripheral Regional Growth Centres*. European Journal of Spatial Development-<http://www.nordregio.se/EJSD/>-ISSN 1650-9544-Refereed Articles Jan 2003-No. 3.
- Hahne U., Glatthaar M., 2008, *Mittelgroße Städte als Motoren im europäischen Städtesystem*, [w:] *Regiopolen. Die kleinen Großstädte in Zeiten der Globalisierung*, J. Aring, I. Reuther (red.). Jovis, Berlin, s. 51-67.
- Hausner J., 2008, *Zarządzanie publiczne*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Heffner K., 2004, *Regiony małe, peryferyjne, rolnicze i emigracyjne*, [w:] *Rola małych regionów w rozwoju społeczno-gospodarczym i integracji europejskiej*, K. Heffner (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 212, Warszawa, s. 9-20.
- Heffner K., 2007, *Ośrodki miejskie z funkcjami metropolitalnymi a rozwój małych regionów. Programowanie rozwoju na przykładzie Opola i Śląska Opolskiego*, [w:] *Programowanie rozwoju regionu. Ład ekonomiczny i środowiskowo-przestrzenny*, K. Heffner (red.). Wyd. Zarządzania i Inżynierii Produkcji Politechniki Opolskiej, Samorząd Województwa Opolskiego, Komitet Nauk Demograficznych PAN, KPZK PAN, Opole. s. 42-55.
- Heffner K., 2009, *Agglomeracje średniej wielkości jako bieguny wzrostu i obszary strategicznej interwencji w regionach międzymetropolitalnych*, [w:] *Potencjalne metropolie ze szcze-*

- gólnym uwzględnieniem Polski Wschodniej, Z. Makiela (red.). Studia KPZK PAN, t. 125, Warszawa, s. 10-17.
- Heffner K., 2010, *Regiony międzymetropolitalne a efekty polityki spójności w Polsce*, [w:] *Jaka polityka spójności po roku 2013?* M. Klamut, E. Szostak (red.). Wyd. UE, Wrocław, s. 163-184.
- Herbst M., 2008, *Prognoza wzrostu gospodarczego polskich regionów do 2015 roku*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 2(32), Warszawa.
- Identyfikacja i delimitacja obszarów problemowych i strategicznej interwencji w Polsce. Wnioski z analiz*, MRR, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa, 2009.
- Karpio K., Łukasiewicz P., Orłowski A., Gralak A., 2006, *Klasyfikacja województw według ich konkurencyjności przy pomocy metod taksonomicznych oraz sieci neuronowych*. Katedra Ekonometrii i Informatyki, SGGW, Warszawa.
- Keeble D., Offord J., Walker S., 1988, *Peripheral Regions in a Community of Twelve Member States*. Commission of the European Community, Luxembourg.
- Kipnis B. A., Swyngedouw E. A., 1988, *Manufacturing Research and Development in a Peripheral Region: the Case of Limburg, Belgium*. The Professional Geographer, t. 40, nr 2, s. 149-158.
- Korcetti P. et al., 2008, *Ekspertyza projektu przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2030*. IGI PAN, Warszawa.
- Korenik S., 2008, *Kształtowanie się metropolii w warunkach polskich – ogólne uwagi*, [w:] *Gospodarka Przestrzenna XI*, S. Korenik, Z. Przybyła (red.). UE, Wrocław, s. 155-161.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie*, Projekt, MRR, Warszawa, 2009.
- Krugman P., Venables A. J., 1990, *Integration and the Competitiveness of Peripheral Industry*, [w:] *Unity with Diversity in the European Economy: the Community's Southern Frontier*, C. J. Bliss, J. B. de Macedo (red.). CUP, Cambridge.
- Kusideł E., 2011, *Covergence in Local Labour Markets*, [w:] *Spatial Econometrics and Regional Economic Analysis*, B. Suchecki (red.). Wyd. UŁ, Łódź, s. 61-68.
- Maillat D., 1996, *Interactions between Urban Systems and Localised Productive Systems: An Approach to Endogenous Regional Development in Terms of Innovative Milieu*. European Planning Studies, t. 6, nr 2, s. 112-131.
- Maretzke S., 2006, *Regionale Disparitäten – eine bleibende Herausforderung*. Informationen zur Raumentwicklung, z. 9, s. 473-484.
- Markowska M., 2008, *Innowacyjność polskich regionów – ujęcie dynamiczne*, [w:] *Nowe paradygmaty gospodarki przestrzennej*, K. Miszczak, Z. Przybyła (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 236, s. 94-107.
- Markowska-Przybyła U., 2007, *Przestrzenne zróżnicowanie kapitału społecznego w Polsce a procesy wzrostu i konkurencyjności województw*, [w:] *Szanse rozwoju regionów – uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i środowiskowe*, K. Heffner, K. Malik (red.). Komitet Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN, Regional Studies Association, Wydz. Zarządzania i Inżynierii Produkcji, Politechnika Opolska, Opole, s. 225-233.
- Markowska-Przybyła U., Przybyła Z., 2005, *Poziom konkurencyjności a zdolność konkurencyjna regionów Polski. Analiza porównawcza*, [w:] *Przedsiębiorczy i konkurencyjny region w teorii i polityce rozwoju regionalnego*, A. Klasik (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 218, Warszawa.

- Martin P., 1999, *Public Policies, Regional Inequities and Growth*. Journal of Public Economics, Elsevier, t. 73, nr 1, s. 85-105.
- Martin P., Ottaviano G. I. P., 1999, *Growing Locations: Industry Location in a Model of Endogenous Growth*. European Economic Review, t. 43, s. 281-302.
- Modranka E., 2011, *Rozwój gospodarczy województw w świetle teorii trzech sektorów – analiza prognoz ex-post modelu ewaluacyjnego EUIPACTMOD II*, [w:] *Ekonometria przestrzenna i regionalne analizy ekonomiczne*, M. Jewczak, A. Żółtaszek (red.). Wyd. UŁ, Łódź, s. 59-73.
- Narodowa Strategia Spójności 2007-2013*, MRR, Warszawa, 2009.
- Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, MRR, Warszawa.
- Naustdalslid J., 1983, *Centre-periphery Models and Theories: some Introductory Notes*, [w:] *Centre-Periphery Theory: Theory and Practice*, J. C. Hansen, J. Naustdalslid, J. Sewel (red.). Sogn og Fjordane distriktshøgskole Sogndal.
- Nowa Koncepcja Polityki Regionalnej. Tezy i założenia do Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego, Wstępny projekt*. MRR, Warszawa, 2008 (październik) niepubl.
- Parysek J. J., 2008, *Aglomeracje miejskie w Polsce oraz problemy ich funkcjonowania i rozwoju*, [w:] *Wybrane problemy rozwoju i rewitalizacji miast: aspekty poznawcze i praktyczne*, J. J. Parysek, A. Tolle (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań, s. 29-48.
- Puga D., 2002, *European Regional Policies in Light of Recent Location Theories*. Journal of Economic Geography, Oxford University Press, t. 2(4), s. 373-406.
- Seers D., 1979, *Regions in between: The Periphery of Europe*, [w:] *Underdeveloped Europe: Studies in Core-Periphery Relations*, D. Seers, B. Schaffer, M. Kiljunen (red.). Hassocks, Harvester.
- Spiekermann K., Wegener M., 1996, *Trans-European Networks and Unequal Accessibility in Europe*. European Journal of Regional Development (EUREG), nr 4, s. 35-42.
- Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015*, MRR, Warszawa.
- Vickerman R., Spiekermann K., Wegener M., 1999, *Accessibility and Economic Development in Europe*. Regional Studies, t. 33, nr 1, s. 1-15.
- Weith T., 2007, *Szenarien zur Entwicklung ländlich-peripherer Regionen Nord-Ostdeutschlands*, [w:] *Umbau von Städten und Regionen in Nordostdeutschland*, H. J. Kujath, S. Schmidt (red.). ARL-Arbeitsmaterialien 330, Hannover, s. 218-241.
- Weith T., Zillmer S., 2006, *Regions "in between" – no Perspectives for Peripheral Areas?* International Conference Regional Studies Association, Shaping EU Regional Policy: Economic, Social and Political Pressures" (Leuven, 8th/9th June Theme 7: Competitiveness and Cohesion (7.5) (niepubl.)
- Węclawowicz G., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Korcelli P., Śleszyński P., 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*. Monografie, 6, IGiPZ PAN, Warszawa.